

Az interszláv nyelvi kölcsönhatás szociokulturális aspektusban

Cyhun, Genadz': Mězslavánskae mo-nae -zaemadzeänne (sacyákul' turny aspekt).
M̄nsk, Nacyánal' naá akadèmiá navuk Belarusi - Belarusikomitèt slavista-, 2003. 24 p.

A szerző, a hazánkban is jól ismert Henadz' Cyhun vezető fehérorosz szlavista a ljubljana-i 13. nemzetközi szlavisztikai kongresszusra készített előadása a szláv nyelvek egymásra hatásának bonyolult és sokszor politikailag is kényes problémáit taglalja.

A szláv nyelvek kölcsönös egymásra hatása tekintetében a szerző két típust különít el. Az egyik típus a nagy világnyelvek árnyékában kialakuló „kulturköröket” jelenti, a másik az úgynevezett nyelvi ligákat. Ez utóbbit többközpontúság, a nyelvek sokoldalú, valóban kölcsönös egymásra hatása jellemzi, míg az elsőt egyközpontúság, miközben igazán csak a magas presztízsű („uralkodó”) nyelv hat a környező nyelvekre, s ennek elterjedési zónája jelöl ki bizonyos kulturális régiót. Az egykori Szovjetunióban is ez a modell érvényesült, amelyet a szerző a nyelvi innovációk terjedése grammati modelljének nevez. A még nem teljesen kialakult nemzeti kultúrákra nézve a kommunikációs szempontból nyílt társadalom valós fenyegetést jelent, mert valódi kölcsönhatásról a nyelvek és a kultúrák között csak akkor beszélhetünk, ha az egyik területen kialakult innovációk el tudnak terjedni a másik területen is és viszont. A „kommunikációs szempontból nyílt társadalom” csak akkor nem gátolja az innovációk kölcsönös átadását, ha van valamiféle egyenjogúság vagy egyensúly a „kommunikációs szempontból nyílt társadalom” részét képező területi egységek között, mégpedig nagyságrendjükben is. Olyan régiókban, amelyek kis és nagy képződményeket is magukba foglalnak, csak akkor érhető el viszonylagos egyensúly, ha a kisebbség „kicsiségét” – mennyiségi hátrányát – ellensúlyozza azzal, hogy más tekintetben (információs, gazdasági stb. téren) minőségi előnyben van a többséggel szemben. Ha azonban a mennyiségi túlsúly magas presztízzsel párosul, a kis nyelveknek és kultúráknak nincs esélyük a „kommunikációs szempontból nyílt társadalom” viszonyai közepette. Ezért a kis és nagy ilyen egypólusú közösségében nincs értelme kölcsönhatásról beszélni. Éppen ez az a helyzet, amelyben az úgynevezett nyelvi imperializmus megvalósul. Ezzel együtt az úgynevezett nyelvi demokrácia – amely az emberi jogokat helyezi előtérbe – sem garantálja azt, hogy a nyelvi kölcsönhatás egyenrangú legyen. Ez leginkább a kultúra, mégpedig elsősorban a tömegkultúra esetében szembeszökő. Az emberi jogok ugyanis csak látszólag jelentenek egyenlő helyzetet minden ember számára. A multikulturalitás azt mutatja, hogy az emberi jogok azoknak a nagy és erős közösségeknek kedveznek, amelyeknek már szilárd pozícióik vannak a világban. Ha ugyanazon a területen vegyesen élnek különböző kultúrákhoz tartozó emberek, akkor az a kultúra kerül túlsúlyba, amely mögött a népesebb, gazdagabb és nagyobb hatalommal rendelkező népesség áll. A globalizáció körülményei között még az sem feltehető, hogy a különböző kultúrákat képviselő népek egymással keveredve lakjanak egy területen, az erősebb kultúra expanziója területen kívüli jelleget ölthet, hatása egy tömbben élő népesség esetében is jól érvényesülhet a tömegkommunikáció, a turizmus és egyéb kapcsolatok, továbbá az úgynevezett világnyelvek tömeges elsajátítása révén is. A tömegkultúra központjaival szembeni kisebbségi érzés az idegen nyelvi hatás számára

néha kedvezőbb feltételeket hoz létre, mint az idegen nyelv és kultúra erőszakos terjesztése.

Közép- és Kelet-Európa szláv nyelvei komoly kihívással néznek szembe mind a nyelvi imperializmus, mind pedig a nyelvi demokrácia részéről. A szerző elsősorban a Németország és Oroszország közötti úgynevezett Köztes-Európa kisebb szláv nyelveivel foglalkozik. Ezeknek a nyelveknek a fejlődésében jelentős szerepet játszott a közép-európaiakra jellemző úgynevezett negatív eszkatológia (vagyis annak tudata, hogy fizikailag is megsemmisíthetők, vagy akár teljesen „humánus módon” is nyomtalanul eltűnhetnek az eurázsiai térségből). Ezek a kisebb szláv nyelvű társadalmak az idők során különféle koncepciókat alakítottak ki az őket fenyegető veszélyek leküzdésére. Ezek lehetnek archaizáló tendenciák, közös szláv irodalmi nyelvek létrehozására irányuló kísérletek, vagy éppen ellenkezőleg, az uralkodó szláv nyelvtől való elkülönülésre irányuló modernizációs kísérletek.

A szláv nyelvek genetikai rokonságának tudata különféle mélységben mindig jelen volt a szláv irodalmi nyelvek fejlődése során. A nyelvi közösség tudata rendszerint akkor került előtérbe, ha valamely nem szláv nyelv részéről érzett veszélyt egy szláv nemzeti közösség. Háttérbe szorult viszont akkor, ha valamely szláv nyelvet egy másik szláv nyelv kezdett veszélyeztetni.

A szláv nyelvi közösséghez való első fordulást a morvaországi szlávoknak a nyugati kulturális és nyelvi expanziótól való fenyegetettsége váltotta ki, amelynek eredményeként megszületett az első szláv irodalmi nyelv, az óegyházi szláv (ószláv), amely különböző szláv dialektusok szintézise volt. Később is születtek kísérletek közös szláv irodalmi nyelvek mesterséges létrehozására. Az egyik legismertebb ilyen próbálkozás a horvát Juraj Križanić (1618–1683) tervezete, aki az orosz egyházi szláv (tehát egy már amúgy is vegyes szláv nyelv) alapján kívánt közös szláv irodalmi nyelvet létrehozni. A legutolsó ilyen próbálkozás a szlovén Matija Majar (1809–1892) nevéhez fűződik. Mindkét kísérlet mögött a nagyobb nyugati nem szláv kultúrák általi fenyegetettség érzete állt, a német Drang nach Osten-ra adott válaszok voltak ezek. Az ugyancsak szlovén Milan Dolgan 1993-ban adott ki egy manifesztumot, amelyben már az angol nyelv expanziója elleni védekezésként szólít fel a rokon szláv nyelvek és kultúrák tanulmányozására, és közös szláv irodalmi nyelvnek ajánlja ő is az egyházi szlávot.

A szláv világ keleti részén, ahol a veszély a nagy szláv nyelv, az orosz felől fenyegetett, másféle reakció is jellemző. Itt ugyanis a pánszláv eszmék elutasításra találtak, mert lényegében a központosítást, a kisebb szláv nyelvek beolvasztását leplezték csupán. Ezért itt az orosz egyházi szláv hagyománytól való elhatárolódás a kisebb nyelvek önállóságának a védelmét szolgálta. A modern ukrán és fehérorosz nyelv érthető módon nem az egyházi szláv hagyományra, hanem a népnyelvre épült. Mindez éles támadásokat váltott ki orosz részről (mégpedig mind a „vörösök”, mind a „fehérek” oldaláról).

Zoltán András

A beloruszok megértése: nyelvi kérdések

Ioffe, Grigory: Understanding Belarus. = Questions of Language in Europe-Asia Studies, 55. vol. 2003. 7. no. 1009–1047. p.

Belorusszia Európa földrajzi közepén helyezkedik el; a népességi adatok szerint emberélet szempontjából a II. világháború legnagyobb vesztese, az ENSZ alapító tagja – mégis a legkevésbé ismert európai ország. Belorusszia a hazája vagy származási helye sok elismert személyiségnek (pl. Guillaume Apollinaire, Erwin Berlin, Marc Chagall, Fedor Dosztojevszkij, Felix Dzierzynski, Tadeusz Kosciuszko, Simon Kuznets, Adam Mickiewicz, Stanislaw Moniuszko, David Sarnow, Igor Stravinsky, Lev Vygotsky, Izrael négy miniszterelnöke [Golda Meir, Menachem Begin, Itzhak Shamir és Shimon Peres]), de egyikük sem nyilatkozott úgy, hogy ő belorusz lenne, és nem fejtették ki véleményüket a belorusz nemzet ügyéről.

A modern Belorusszia jobban zavarba hozza a nyugati megfigyelőket, mint bármely másik posztszovjet állam. A köztársaság gazdasága meglehetősen rossz állapotban van: a honi tranzakciókban az árucserre vezető szerepet tölt be, és a nemzetközi tőkebeáramlás rendkívül alacsony. Mindazonáltal az országnak erős ipara van, amely nagyrészt újjáalakult az 1990-es évek végén. Belorussziát, amely politikailag izolálódott Európában, olyan ember kormányozza, aki a nyilvánosság szemében egy zsarnokoskodó pojáca. Mindazonáltal Alexander Lukasenkót az ország újraválasztotta elsőprő főlénnyel 2001 szeptemberében. Sem a nyugati megfigyelők, sem az otthoni ellenzék nem kérdőjelezi meg népszerűségét hazájában. Belorusszia demográfiai válságban szenved, amelyet tovább súlyosbított a csernobili katasztrófa, amely az ország területének egynegyedét érinti. Mégis Belorusszia az egyetlen olyan szovjet utódállam, amelybe több bevándorló érkezik *minden más szovjet utódállamból*, mint amennyi elhagyja. Bár Európa közepén helyezkedik el, és mind közlekedési, mind kulturális és történelmi kapcsolatai vannak kelettel és nyugattal egyaránt, mégis Európa nemzetei közül a leginkább egyoldalú orientációval rendelkezik. A belorusz etnikumnak otthonában határozott többsége van, és nincsen olyan szervezett orosz közösség, amely hasonló súllyal bír. Mindazonáltal a legtöbb belorusz az oroszzt választotta mint anyanyelvet, és nem aggódnak amiatt, hogy ezt valószínűleg nemzeti identitásuk elvesztése követi. Sőt, mi több, a köznép lelkesen támogat egy nemzetek fölötti államközösséget Oroszországgal.

Ezek az ellentmondásos tulajdonságokon kívül Belorusszia még számos másik hasonlóval rendelkezik, ami az országot egy olyan kirakóssá teszi, melynek ha egyes darabjait nem látjuk, akkor téves értékítéletre juthatunk, ahogy az 1994 utáni nyugati megnyilvánulások nagy többsége Belorussziával kapcsolatban sokkal inkább megítélő, mint magyarázó jellegű. A Belorussziát leggyakrabban „egy virtuális fekete lyuk Európa közepén” és „anomália a régióban”-ként szokták ábrázolni. Más megjegyzések szerint „Belorusszia egyre közelebb és közelebb kerül Oroszországhoz, valamint egyre távolabb a demokráciától”. Nincs Európában még egy állam, ahol a lakosság nagy többsége a legfelső vezetőjével együtt meg akarna szabadulni a nemzeti szimbólumaitól. A kérdés az, hogy ezeket a szimbólumokat miért érzik idegennek?

Az OSCE és az Egyesült Államok Kongresszusának megnyilvánulásai Belorussziáról egybevágóan a tudományos publikációkkal. A 2001-es belorusz elnökválasztást követően az OSCE parlamentáris ülése úgy határozott, hogy Belorusszia további kizárása nem célravezető. 2003 áprilisában megerősítették azt a döntést, hogy felveszik a kapcsolatokat Belorussziával: „a nyugat végre felismerte intellektuális tehetetlenségét a minszki rejtéllyel szemben” – írta egy belorusz hetilap. Bár a megjegyzés szarkasztikus, de mind ez idáig nagyon pontosnak tűnik, mert az írással egy időben az USA Kongresszusa nem változtatta meg keselyűszerű álláspontját, sőt, mi több, 2001 novemberében Helms szenátor olyan javaslatot terjesztett be, hogy zárójlanak minden belorusz tulajdont az USA-ban, tagadják meg a belorusz hivatali személyektől a belépést az USA-ba, és tiltsanak be min-

denfajta kölcsön vagy befektetés folyósítását Belorussziába. 2002 novemberében Lukasenkót nem engedték belépni Prágába, ahol a NATO békepartnerség találkozóját tartották, noha Belorusszia egyike volt a „partnereknek”. Nem sokkal ezután Lukasenkót és hét más belorusz vezetőt az Európai Unió 15 állama és az USA nemkívánatos személynek minősített. Ezeknek az intézkedéseknek elfogultsága nyilvánvaló még akkor is, ha valóban történnek emberi jogsértések a szovjet utódállamokban, de más esetekben, amelyek legalább olyan súlyosak, ha nem súlyosabbak, mint Belorussziáé, elmaradtak ezek a szigorú intézkedések. Az azerbajdzsáni Hejdar Alijev, az üzbejisztáni Iszlam Karimov és Türkmenisztánból Szaparmurat Nijazov viszont felettébb különös módon ott ültek, annál az asztalnál. Így valószínűsíthető, hogy a jelenlegi belorusz vezetés nem tett eleget egyes, az országot érintő geopolitikai elvárásoknak.

Belorusszia mindazonáltal az orosz nyelvterület része marad, mivel lakosságának többsége mindennapi életében nagyrészt oroszul beszél. Középiskolai tanárokat kérdezték nyelvhasználatukról, azt a választ adták, hogy otthon is oroszul beszélnek, és kevesen érznek ösztönzést arra, hogy a belorusz nyelvhasználatot támogassák. A belorusz nyelv mindennapos használatát elég nehéz megbecsülni, de százalékra lefordítva nagy valószínűséggel egyszámjegyű értéket kapnánk.

A nyelvkérdés jelenleg meglehetősen nagy jelentőségű a politikában, és az ebben a témában megnyilvánuló legképzettebb belorusz szónokok magukat „demokratáknak” nevezik. Ezek az önmagukat demokratának tartók ellenzik a választás szabadságát, pl. az oktatás nyelvére vonatkozóan. Lukasenko könnyedén okolható, de ez felelőtlenesség volna, hiszen ő honfitársai kívánságának tett eleget 1995-ben, amikor Belorusszia hivatalos nyelvei közé ismét felvette az orosz nyelvet. A belorusz nyelv is a szláv nyelvcsalád tagja, és szorosan kapcsolódik az orosz és a lengyel nyelvhez. Évszázadokon keresztül mint a kettő közti átmeneti dialektus létezett. Szemben a nyilvánvaló eloroszosítási törekvésekkel úgy tűnik, hogy voltak államilag támogatott törekvések a beloruszosításra, de nem hoztak számottevő eredményeket. Más olyan országokkal szemben, melyek idegen nyelvi hatás alatt álltak hosszú időn keresztül, nem emelkedett ki egy olyan belorusz nyelvet beszélő kritikus tömeg, amely mozgásba hozta volna a többieket. Minthogy ez az áttörés soha nem következett be, valószínűsíthető, hogy a beloruszok többsége az oroszt, illetve az ország nyugati részében a lengyel nyelvet nem idegenként érezte. Tehát a városi szocializáció során különösebb erőfeszítés nélkül váltottak ezekre a nyelvekre, nagyrészt spontán és önkéntes módon. Némi óvatos optimizmus megengedhető, hogy valamikor egy áttörés következik be, mivel növekszik a képzett belorusz nyelvet beszélők száma, amely egyszer el fogja érni a kritikus tömeget. Mindazonáltal ez nem előre elrendeltetett, egy nemzeti mozgalom kemény, mindennapos munkája kell hozzá, amely egyszerre taktikus és óvatos is.

Bosznay Csaba